

УДК 141.7

О. С. Туренко
кандидат філософських наук,
доцент кафедри загально правових дисциплін
Донецького юридичного інституту МВС України

РОЗУМНО-ДОБРОДІЙНІ ЗАСАДИ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО МІСТА

Розкриваючи суттєві ознаки світогляду бюргерів, Е. Юнгер вказував, що кріпосний мур бюргерського порядку складається з розуму. Виявленням смислом міського порядку й засобом його затвердження є переговори, які повинні забезпечити городянам розумно-добродійний образ миру [1, с. 81, 106], того миру, який забезпечував тривалу солідарність городян та економічне процвітання. Влучна характеристика німецького мислителя стає більш зрозумілою, якщо ми зробимо філософську спробу дослідити розумно-добродійні основи західного міста в його історичному становленні, тобто виявити одну з онтологічних основ міста в час його конститутивного утвердження – у добу Раннього Середньовіччя.

Із цього викреслюється мета статті: виявити раціонально-добродійні основи західноєвропейського міста й визначити засоби підтримання тривалої солідарності його громадян у період Раннього Середньовіччя. Ми будемо спиратися на праці відомих філософів та урбаністів: П. Біцлілі, М. Вебера, Т. Возняка, А. Гуревича, Ж. Ле Гоффа, О. Ексле, А. Карася, І. Паська, М. Стама, В. Укополової, А. Ястребицької та інших.

Середньовічне місто отримало свою легітимацію в переконанні городян, що Бог виконає свою обітницю й повернеться у Свій храм. В екзегезі місто є місцем забезпечення *pax* та *securitas*, досконалим простором сумісного життя мирян, яке буде своє життя на братерській конституційності [2, с. 334]. Саме під впливом такого переконання в VI ст. клірики поновили апостольські принципи сумісного співжиття мирян і почали формувати екзальтовані гільдії, які прагнули покласти основу реалізації ідеалу *orde Dei*. Поєднуючись, гільдії формували поселення, які в подальшому ставали містами [3, с. 98].

Гільдії кліриків, на думку П. Розанвалона, стихійно зорганізувалися на основі колективного функціонування ще до утворення владних органів із більш розвинутою ієрархією. Керівництво містом було покладене на організацію добродійних вірян – церкву, керманичів якої, згідно з апостольською традицією, обирали самі громадяни загальним голосуванням. Сама ж процедура голосування усвідомлювалася вірянами як сакральний ритуал вільного вибору, який через її відкритість досягав стану «*unanimitas*» – істинного єднання окремих воель, консенсусу більшості в конкретному питанні [4, с. 33]. Така процедура виборів усвідомлювалася як «ритуал причастя», затвердження сакрального змісту сумісного життя й відкрита клятва довіри одного всім, клятва всіх визначеному керманичу. Відтак можна припустити, що одним зі шляхів виникнення середньовічних міст було утворення громад вірян, яке базувалося на «плюралістично-індивідуалістських» [4, с. 35], раціональних принципах існування, протодемократичних по суті методах управління та християнських змістах життя.

Водночас іншим шляхом розвитку міста стало утвердження так званих «єпископальних» міст. У добу Раннього Середньовіччя в умовах деградації публічної влади функцію міського управління брала на себе духовна влада. Указаний фактор дав змогу Ж. ле Гоффу стверджувати, що першим типом міста було єпископальне місто. Присутність єпископа стала ключовою ознакою міста [5, с. 159]. Цю теорію підтверджує той факт, що в середньовічній Італії статус міста (*citta*) міг здобути лише єпи-

скопальний центр, інші іменувалися поселеннями (*borgo*), замками (*castello*), землями (*terra*) [6, с. 3–4].

Така визначеність базувалася не лише на присутності в міському просторі єпископа, а й на факті досягнення мешканцями міста спадковості смислів життя, високого рівня солідарності й існування більш-менш ефективної системи самоуправління. Така система може бути догтовривалою та плідною цілісністю завдяки раціонально-правовій злагоді городян, високій культурі комунального самоврядування, реалізації добродійного життя громадян. Відтак первісно місто (*civitas*) усвідомлювалася як збалансований соціальний простір, як сфера раціонально-доброчесної злагоди городян, які завдяки авторитету духовної влади знайшли принципи сумісного співжиття й неухильно дотримуються їх, раціонально формуючи традицію. У цьому контексті слушним є зауваження Ісидора Севільського: – містом іменується не каміння, а мешканці, не тип забудови (*urbs*), а характер людської спільності (*civitas*).

Формування системи єпископальних центрів і комунальних громад, на думку С. Аверінцева, відтворювало в середньовічній свідомості стандарти античного міста-полісу [7, с. 13]. Це відроджувало античні політико-юридичні ідеали та республіканські засоби управління, які спонукали до їх свідомого застосування. Поряд із цим можна стверджувати, що набуття середньовічним містом єпископального статусу як певної упорядкованої цілісності (*universitas*) та злагоженості (*unanimitas* та *concordia*) сакрально підіймало городян до статусу *Respublica Christianorum*, формуючи надію наблизитися до образу нового Єрусалима. Таким чином, ранньосередньовічне місто стає епіцентром синтезу християнських та античних смислів і засобом єднання людей.

На думку О. Ексле, слідом за гільдіями кліриків і єпископальними містами в VIII ст. виникають гільдії мирян, які були присяжними братствами (*fraternitas*) [3, с. 103]. Такої ж думки дотримується А. Піренн, який звертає увагу, що у валлонських областях гільдії та ганзи первісно мали назву *frairies* (братства) та *charites* (благодійні товариства) [8, с. 181].

Імовірно, слід погодитися з думкою, що первісно гільдії мирян не обов'язково були християнськими. А. Гуревич зазначає: «Слово *Zeche* означає «п'ятика», «бенкет», слово *gild* походить від давньоанглійського «жертвопринесення»; давньоскандинавське *gildi* означає «бенкет», «свято», а також «платня», «вартість». Північноєвропейські гільдії періоду Раннього Середньовіччя мали сакральний характер і були пов'язані з поганством. Члени цеху, гільдії називали один одного «братями». Їхні демократичні форми та традиції відігравали значну роль, незважаючи на всю диференціацію в комуні та в цехах» [9, с. 169].

Відтак світські братства могли свідомо об'єднуватися на основі різноманітних традицій: як одноконфесійних або, що імовірніше на Півночі Європи, сумісних (багато-конфесійних) принципів існування. Їх члени поєднувалися і жили разом завдяки даній один одному сакральній клятві своїм богам. Ці гільдії забезпечували безпеку й добробут своїх членів, які, як зауважує М. Волзера, залежать від концепцій соціальних благ, яких дотримувалися засновники міст. Тому, на переконання дослідника, слова Д. Г'юма про те, що матір'ю міста є не лише військовий табір, а й церква, склади, іригаційна мережа й територія

цвинтарів, підкреслюють необхідність різностороннього трактування категорії безпеки, блага, їх справедливий розподіл всередині братерства [10, с. 487].

Присяжні гільдії визначаються О. Ексле як «об'єднання в клятвене співтовариство – *conjuratio*, тобто об'єднання людей, що дали один одному клятву з метою <...> взаємного захисту та допомоги, релігійної та громадської діяльності, а також професійного й економічного сприяння його членам» [3, с. 97–98]. *Conjuratio* – клятва вірності, яка стає основою формування міст-комун, асоціацією рівних, що уклали «суспільний договір» [11, с. 190].

Сам процес клятви в ту епоху почав набувати християнських форм і підтримувався церковними санкціями. Здебільшого клятва приймалася священиками в храмах, біля вівтаря, на святих мощах. Таким чином, клятвене товариство, незважаючи на його багатоконфесійний характер, могло існувати доволі довго й поступово рухатися до християнства як домінуючого світогляду, який відстоював принципи миру, толерантності та злагоди між людьми, та як панівної ідеології, яка поступово створила соціально-політичні інституції. Співжиття такого братства вимагало корпоративного й індивідуального підтримання затвердженого порядку та вірності клятві, що було можливо за умови свідомого підкорення окремії корпорації чи об'єднанню гільдій індивідуальних інтересів і свобод, підкорення свободи індивіда.

Зрозуміло, що існують інші джерела виникнення європейських міст (наприклад, вотчина або марк-теорія), які розвивалися в межах панівних архетипів християнського світогляду. Імовірно, церковно-феодална уніфікація європейських міст відбувалася на прикладі єпископальних міст, тобто після завершення боротьби за «інвеституру», коли більш-менш було визначено права світської та духовної влади, їх можливості призначати на владні посади своїх представників.

Більш доступним соціальним простором для мети досягнення злагоди двох влад знов стало місто. Воно було простором компромісу між світською та духовною владою, де остання традиційно відіграла вирішальну роль. У своєму прагненні затвердитися в місті та знизити вплив крайових князів і королів папська курія підтримувала традицію виборності духовних керманічів міста, той демократичний устрій, що вже склався в більшості європейських міст, і тому знаходила прихильність городян. Співвідношення згаданих чинників завершується акламацією та наданням священної клятви двома сторонами: духовним керманічем і громадянами міста. Третьою стороною цього процесу стала світська влада, яка із часом виступала гарантом добросовісності єпископа, з однієї сторони, і «набожної слухняності» Божого народу, з іншого боку.

Відтак *conjuratio* мали різноманітні завдання та суб'єктів процесу: клятву надавали городяни один одному, городяни єпископу й навпаки, городяни світській владі й навпаки тощо. У межах нашого дослідження слід звернути увагу також на той факт, що сам принцип надання клятви й індивідуальна вірність їй підкреслюють суверенність особи – належність її душі до неземного світу. Саме такий принцип затверджується в середньовічній традиції, яка пронизує всі верстви населення та найвагоміші життєві події людини того часу.

Від папи до монарха, від монарха до шляхти, від шляхти до васалів надання двосторонньої присяги вірності із чітко визначеними правами й обов'язками сторін стало неодмінною справою. На клятві базується згода світської й духовної влади, усі інституції середньовічного суспільства; з присяги починався будь-який судовий процес і завершувалася торговельна угода, клятвеним союзом була будь-яка цехова корпорація та будь-яке міське об'єднання. Клятва передбачала, що її суб'єкти є вільними й ро-

зважливими особами – тими, хто крок за кроком розумно й добродійно наближаються до *orde Dei*. При цьому слід звернути увагу на те, що, на відміну від феодалної присяги нижчого вищому, братерське об'єднання базувалася, на думку Ж. Ле Гоффа, на горизонтальній клятві рівних [12, с. 273].

Ключовою в процесі утворення й існування гільдії була обопільна клятва (*geschworene Einung*), яка мала промессивний характер і була спрямована на майбутнє визначення діяльності індивіда в гомогенно створеному товаристві рівних [3, с. 103]. Промессивна клятва надавалася вільними людьми та була проявом визнання всіх сторін суверенними в їх волі, такими, що несуть свідому відповідальність перед Богом за порушення клятви.

Промессивну клятву як деяку форму апеляції до сакральних сил, що забезпечують будь-яке земне існування, не можна було порушувати, оскільки це означало б виклик цим найпотужнішим силам, загрозу для спасіння своєї душі й спасіння Божого народу взагалі. Клятва змінювала оцінку індивідом свого місця у світі, вона визначала обрії майбутніх сподівань, окреслювала контури колективної відповідальності та безпеки за майбутні дії. Більш того, клятва долучала індивіда, міські корпорації та місто в цілому до універсального, робила часткою трансцендентного світу. Відтак індивіди певною мірою детермінували свою майбутню соціальну поведінку та вчинки інших членів товариства й разом створювали *Ordnung – Vorstellung*.

В інтерпретації П. Рікера *Ordnung* – впорядкування, що задає форму, образ, зразок групи, що поєднується станом довіри (*Vorstellung*), де кожен індивід поводить ся відповідно до поведінки інших. *Ordnung – Vorstellung* є «... уявленням кожного індивіда про порядок. Порядок існує більше як інтелектуальне уявлення» [13, с. 244]. Відтак місто може існувати за наявності визначеної форми людських взаємовідношень, соціального уявлення про порядок. Ця деяка затверджена часом «звикла дія» (П. Бергер, Т. Лукман) або «життєва постійність» (Р. Лопес) – стан неперервної багатоманітності, спадкоємності, яку городяни самі свідомо затверджують [6, с. 6]. *Ordnung* обов'язково легітимно встановлюється міською традицією та правом, історичною пам'яттю міста: він стає підґрунтям життя під законом, життя в упорядкованому й освяченому просторі, за межами якого панує хаос. Започатковували «життєву постійність» міста переговори, практика промессивного договору, «братерська клятва», яка в уявленні городян оновлювала земний час і створювала сакральну-правову спільність, що колективно повстає перед Богом як солідарна громада, що сформувала раціонально-добродійну постійність і традицію відповідальності.

Домаю, що насилля в ранньохристиянській апологетиці усвідомлювалася як смертний гріх, як ознака варварської й римської форми держав, які ще зберігалися в історичній пам'яті людей Раннього Середньовіччя та були засуджені в Святому Письмі. Треба згадати доволі популярний тоді Апокаліпсис (Од. Іонна 18:2), де держава, зокрема Римська імперія, називається «Вавилонською блудницею», «насильницею», якій пророкували неминучу загибель, і тому будь-яка зовнішня влада, влада держави проголошувалася несумісною з християнським ідеалом. Відтак переговори та промессивна клятва городян створювала передумови для обмеження насилля як зла та гріховності, вона дозволяла міській спільноті частково відмовлятися від «послуг» феодалної держави й утворювати автономну адміністративну інституцію.

Підсумовуючи, зазначимо, що засадою ранньосередньовічних міст є раціональне обговорення принципів сумісного життя, переговори, які затверджуються публічною клятвою, затверджуються двома владами. Таким чином, формувались аксіологічні домінанти солідарності

городян, які на перше місце ставили поняття розумно-добродійного миру, безпеки та правової постійності й спадковості. Процес формування західноєвропейських міст був пронизаний християнським месіанством та очолений церковним кліром. Більш того, створення міських гільдій було зумовлене пошуком втілення християнського ідеалу *orde Dei* та суверенізації індивідуального спасіння окремого віруючого. Одночасно гільдії виступали колективною відповіддю християн на соціально-політичний хаос, що панував у Європі в добу Раннього Середньовіччя, відповіддю на заклики трансцендентного формування ідеальної спільності людей. Визначені ознаки залишаються онтологічними засадами західноєвропейського міста, бюргерського мислення, яке, за словами Е. Юнгера, дозволяє городянину пізнати вищу цінність і згідно з нею сформулювати своє співжиття [1, с. 107].

Література

1. Юнгер Э. Рабочий. Господство и генштальт. Тотальная мобилизация. Оболи / Э. Юнгер. – СПб. : Наука, 2002. – 539 с.
2. Вебер М. Город / М. Вебер // Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер. – пер. с нем. – М. : Юрист, 1994. – С. 309–446.
3. Эксле О. Действительность и знание: очерки социальной истории Средневековья / О. Эксле ; пер. с нем. и предисловие Ю. Арнаутовой. – М. : Новое литературное обозрение, 2007. – 360 с.
4. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / П. Розанвалон. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 287 с.
5. Ле Гофф Ж. Рождение Европы / Ж. Ле Гофф. – М. : Александрия, 2007. – 398 с.
6. Рутенбург В. Итальянский город от раннего Средневековья до Возрождения. Очерки / В. Рутенбург. – Ленинград : Наука, 1987. – 176 с.
7. Аверинцев С. Поэтика ранневизантийской литературы / С. Аверинцев ; отв. ред. М. Гаспаров. – М. : Наука, 1977. – 320 с.
8. Пиренн А. Средневековые города Бельгии / А. Пиренн ; пер. с франц. под ред. Е. Косминского. – М. : Государственное социально-экономическое изд-во, 1937. – 556 с.
9. Гуревич А. Категории средневековой культуры / А. Гуревич // Гуревич А. Избранные труды : в 2 т. / А. Гуревич. – М. : СПб. : Университетская книга, 1999. – Т. 2 : Средневековый мир. – 1999. – С. 15–260.
10. Волзер М. Безпека і добробут / М. Волзер // Сучасна політична філософія : [антологія] / упоряд. Я. Кіш. – пер. з англ. – К. : Основи, 1998. – С. 486–523.
11. Андерсон П. Переходы от античности к феодализму / П. Андерсон ; пер. с англ. А. Смирнова. – М. : Изд. дом «Территория будущего», 2007. – 288 с.
12. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / Ж. Ле Гофф ; общ. ред. Ю. Л. Бессмертного. – пер. с франц. – М. : Изд. группа «Прогресс» ; Прогресс-академия, 1992. – 376 с.
13. Рікер П. Идеология та утопія / П. Рікер. – К. : Дух і літера, 2005. – 386 с.

Анотація

Туренко О. С. Рационально-добродійні засади західноєвропейського міста. – Стаття.

Виявлено рационально-добродійні засади європейського міста та визначено засоби підтримання тривалої

солідарності його громадян у Ранньому Середньовіччі. Робиться висновок, що засадою ранньосередньовічних міст є рациональне обговорення принципів сумісного життя, переговори, які легалізуються публічною клятвою й затверджуються двома владами. Таким чином, формувались аксіологічні доміанти солідарності городян, які на перше місце ставили поняття розумно-добродійного миру, правової постійності та традиції колективної відповідальності й довіри. Процес формування європейських міст був пронизаний християнським месіанством та очолений церковним кліром. Більш того, створення міських гільдій було зумовлене пошуком втілення християнського ідеалу *orde Dei* та суверенізації індивідуального спасіння окремого віруючого. Визначені ознаки залишаються онтологічними засадами міста, бюргерського образу мислення, усієї західноєвропейської цивілізації.

Ключові слова: місто, розумно-добродійний смисл, права постійність.

Аннотация

Туренко О. С. Рационально-добродетельные основы западноевропейского города. – Статья.

Исследуются рационально-добродетельные основы европейского города, и определяются средства поддержания устойчивой солидарности его граждан в Раннее Средневековье. Делается вывод, что основой раннесредневековых городов является рациональное обсуждение принципов совместной жизни, переговоры, которые легализуются публичной клятвой и утверждаются двумя властями. Таким образом, формировались аксиологические доминанты солидарности горожан, на первое место ставили понятие разумно-добродетельного мира, правовой постоянства и традиции коллективной ответственности и доверия. Процесс формирования европейских городов был пронизан христианским мессианством, которое возглавил церковный клир. Более того, создание городских гильдий было обусловлено поиском воплощения христианского идеала *orde Dei* и суверенизации индивидуального спасения отдельного верующего. Определенные признаки остаются онтологическими принципами западноевропейского города, бюргерского образа мышления.

Ключевые слова: город, разумно-благотворительный смысл, правовое постоянство.

Summary

Turenko O. S. Rational-virtuous foundations of the European city. – Article.

So too rational and virtuous principles of European city and defined means of maintaining long solidarity of its citizens in the early Middle Ages. It is concluded that the principles early medieval cities is rational discussion of the principles of joint life, talks that legalized public oath and approved by the two authorities. Thus formed axiological dominant solidarity of citizens who at first put the concept of smart-world charity, legal permanence and tradition of collective responsibility and trust. The formation of European cities was permeated Christian messianism and headed the church clergy. Moreover, the creation of urban guilds finding was due to the implementation *orde Dei* Christian ideal of individual salvation and sovereignty of the individual believer. Features of ontological principles remain the city burgher way of thinking, the whole of Western civilization.

Key words: city, reasonably-charitable sense, legal consistency.